

*Михальчишина Л.Г.,**к.е.н., доцент,**доцент кафедри аудиту та державного контролю,
Вінницький національний аграрний університет*

ЦІННІ ПАПЕРИ: ВИДИ ТА СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ДЛЯ ОБЛІКОВИХ ЦІЛЕЙ

Анотація. У статті досліджено класифікацію цінних паперів, що визначає спосіб вираження прав та відображення операцій з цінними паперами в бухгалтерському обліку, проаналізовано існуючі підходи до класифікації цінних паперів різних авторів.

Ключові слова: цінні папери, вексель, акція, облігація, емітент, бухгалтерський облік, документи.

Постановка проблеми. Класифікація будь-якого об'єкту має важливе значення для правильної організації бухгалтерського обліку та господарського контролю, а особливо цінних паперів, адже існує безліч їх видів, що суттєво ускладнює роботу бухгалтера. В сучасній науці існує багато теоретично обґрунтованих системно-комплексних підходів до визначення ознак класифікації цінних паперів. Але при цьому автори не замислюються над необхідністю таких громіздких класифікацій та можливістю їх практичного застосування. Адже будь-яка класифікація досить умовна, і все залежить від того, з погляду якого суб'єкта ринку розглядаються ті чи інші цінні папери. Саме тому віднесений не до своєї групи цінний папір приносить не виправдані доходи або витрати.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням класифікації цінних паперів займалися такі автори, як: Т. Бердникова, В. Бірюков, О. Винник, М. Войнаренко, А. Гордєєва, І. Гранцев, Е. Гурова, С. Довгий, В. Козак, Ю. Кравченко, С. Мошенський, А. Пилипенко, О. Пономаренко, Н. Пономарьова, О. Онуфрієнко, І. Орлов та ін. У працях зазначених авторів вирішується дуже багато важливих питань, проте вони мають, як правило, несистемний характер та частіше за все не вирішують конкретних проблем.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати основні існуючі види цінних паперів та надати відповідні пропозиції систематизації їх для облікових цілей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Класифікація цінних паперів – це поділ цінних паперів на види за певними ознаками, що їм властиві. Всі цінні папери можна розділити на види та типи. В свою чергу, в межах одного виду цінних паперів виділяють їх різновиди. Тому слід з'ясувати відмінності між поняттями «вид» і «тип» для цінних паперів.

Вид – це сукупність цінних паперів, для якої всі ознаки, притаманні їм, є спільними та однаковими.

Різновид – цінні папери одного виду, які відрізняються між собою рядом ознак. Наприклад, вексель – це вид цінного паперу, а простий чи переказний – різновид векселя.

Тип цінних паперів об'єднує в собі різні види та різновиди цінних паперів поєднаних між собою певною ознакою.

О. Юлдашев залежно від критеріїв класифікації поділяє цінні папери на кілька груп. Так, доктрина континентальної системи права поділяє цінні папери на підставі природи прав, що вони оформляють, на такі групи:

– грошові цінні папери (векселі, чеки, облігації тощо), в яких виражено право вимоги визначеної грошової суми;

– цінні папери участі (акції та їх різновиди), в яких виражено право участі в акціонерному товаристві або іншому господарчому товаристві;

– товарні цінні папери (коносамент, делівері ордер, варант та ін.), в яких виражено право на товар.

Англо-американська доктрина містить іншу класифікацію оборотних документів відповідно до їх природи і поділяє їх на групи:

– інвестиційні папери – оборотні документи, що підтверджують право участі в акціонерному товаристві (акції) або відносини позики між їхнім власником (позикодавцем) і позичальником (облігації);

– торговельні папери – оборотні документи – вексель, чек, депозитний сертифікат;

– товаророзпорядчі документи – оборотні документи, подібні за своїми ознаками до товарних цінних паперів [1].

М. Войнаренко, С. Мошенський, Н. Пономарьова цінні папери поділяють на такі групи, як: пайові, боргові, похідні та приватизаційні [2].

До пайових цінних паперів належать: акції, інвестиційні сертифікати, сертифікати ФОН, за якими емітент не несе зобов'язання повернути кошти, інвестовані в його діяльність, але які засвідчують його участь у статутному капіталі, надають їх власникам право на участь в управлінні підприємством, одержання частини прибутку у вигляді дивідендів та частини майна при ліквідації емітента.

До боргових цінних паперів належать: облігації, державні казначейські зобов'язання, ощадні (депозитні) сертифікати, векселі тощо, за якими емітент несе зобов'язання повернути у визначений термін кошти, інвестовані у його діяльність; вони не надають їх власникам права на участь в управлінні емітента.

До похідних цінних паперів належать: опціони, включаючи фондові варанти, ф'ючерсні контракти, депозитарні свідоцтва (розписки) тощо. Вони засвідчують зобов'язання щодо прав власності, внаслідок виконання яких відбувається перехід права власності на базовий актив та/або проводяться розрахунки на підставі ціни (величини) базового активу. Базовим активом можуть бути товари, сировина, фінансові та кредитні інструменти, валютні цінності.

Приватизаційні папери. Документи, які засвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового та земельного фонду.

В. Щербина [3] виділяє додатковий тип – товаророзпорядчі цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах. Такими є коносамент, складські свідоцтва. Коносамент – це товаророзпорядчий документ, який підтверджує наявність і зміст договору мор-

ського перевезення вантажу. Згідно зі ст. 137 Кодексу торгового мореплавства України [4], після приймання вантажу до перевезення коносамент є доказом приймання перевізником вантажу, зазначеного в коносаменті. Коносаменти можуть бути іменними, ордерними та на пред'явника. Випуск та обіг складських свідоцтв (простих, подвійних, заставних (варантів) регулюється ст. ст. 961–966 Цивільного кодексу України (ЦКУ) [5] та Законом України від 4 липня 2002 р. «Про зерно та ринок зерна в Україні» [6]. Такі ж групи цінних паперів зазначені в ст. 195 ЦКУ.

В Законі України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 20.09.2015 р. № 692-VI [7], наводяться інші групи, а саме:

1) пайові цінні папери – цінні папери, які посвідчують участь їх власника у статутному капіталі (крім інвестиційних сертифікатів та сертифікатів ФОН), надають власнику право на участь в управлінні емітентом (крім сертифікатів ФОН) і отримання частини прибутку, зокрема у вигляді дивідендів, та частини майна у разі ліквідації емітента (крім сертифікатів ФОН). До пайових цінних паперів відносяться: (акції; інвестиційні сертифікати; сертифікати ФОН);

2) боргові цінні папери – цінні папери, що посвідчують відносини позики і передбачають зобов'язання емітента або особи, яка видала неемісійний цінний папір, сплатити у визначений строк кошти, передати товари або надати послуги відповідно до зобов'язання. До боргових цінних паперів відносяться: (облігації підприємств; державні облігації України; облігації місцевих позик; казначейські зобов'язання України; ощадні (депозитні) сертифікати; векселі);

3) іпотечні цінні папери – цінні папери, випуск яких забезпечено іпотечним покриттям (іпотечним пулом) та які посвідчують право власників на отримання від емітента належних їм коштів. До іпотечних цінних паперів відносяться: (іпотечні облігації; іпотечні сертифікати; заставні);

4) приватизаційні цінні папери – цінні папери, які посвідчують право власника на безоплатне одержання у процесі приватизації частки майна державних підприємств, державного житлового фонду, земельного фонду;

5) похідні цінні папери – цінні папери, механізм випуску та обігу яких пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом строку, встановленого договором, цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів;

6) товаророзпорядчі цінні папери – цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах [7].

Отже, проаналізувавши класифікацію цінних паперів за групами, ми бачимо певні розбіжності. В Законі України «Про цінні папери та фондовий ринок» наявні такі групи, як іпотечні цінні папери, та приватизаційні цінні папери, а в ЦКУ таке групування відсутнє. Варто зазначити, що такі види цінних паперів, як іпотечні облігації, іпотечні сертифікати та заставні за ЦКУ, відносяться до пайових цінних паперів, що суперечить економічній сутності даних паперів. Що, відповідно, спричинило виникнення в законодавстві України такого недоліку, як відсутність переліку видів цінних паперів з таких груп цінних паперів, як приватизаційні, похідні та товаророзпорядчі цінні папери. Відсутність комплексного підходу дозволяє внести свої пропозиції щодо удосконалення класифікації цінних паперів, а саме доповнити ст. 195. «Групи та види цінних паперів» ЦКУ.

Цінні папери класифікуються за рядом ознак, які визначають як спосіб вираження прав, так і метод відображення операцій з ними в бухгалтерському обліку. Проаналізувавши підходи до класифікації цінних паперів різних авторів, спостерігається застосування значної кількості ознак, відповідно до яких виділяють понад 140 видів.

Проте ми не вбачаємо потребу бухгалтера досліджувати всю сукупність ознак для правильного відображення тієї чи іншої операції з цінними паперами, тому доцільним буде виділити головні класифікаційні ознаки (рис. 1).

В основі класифікації цінних паперів лежить їх цільове призначення, яке визначає умови випуску, котирування і доходності.

Детальніше розглянемо класифікацію цінних паперів за такою ознакою, як належність прав. Ці папери поділяють на такі види:

– пред'явницькі, коли права, засвідчені цінним папером, належать будь-якій особі, що є його власником. При цьому для передання іншій особі прав, засвідчених цінним папером на пред'явника, досить вручення цінного папера цій особі;

– іменні, коли власником цінного папера визнається лише зазначена в ньому особа. Права, засвідчені іменним цінним папером, переходять до іншої особи лише у разі випуску замість попереднього цінного папера нового із зазначенням імені нового її власника, а в реєстрі цінних паперів – відповідного запису;

– ордерні, коли зазначена в цінному папері особа може як сама здійснити права, надані цим папером, так і передати ці права іншій особі за допомогою спеціального передатного напису на цінному папері (індосаменту). При цьому зазвичай індосант несе відповідальність не тільки за існування права, засвідченого цінним папером, а й за його здійснення. Індосамент може бути бланковим (без зазначення особи, якою повинно бути здійснене виконання) або ордерним (із зазначенням особи, якою або за наказом якої повинно бути здійснене виконання). Індосамент буває обмежений тільки дорученням здійснювати права, засвідчені цінним папером, без передання цих прав індосатові. У цьому разі індосат виступає представником індосанта [1, с. 234].

Найбільш типовими видами цінних паперів, які випускаються і знаходяться в обігу на ринках цінних паперів різних

Рис. 1. Класифікація цінних паперів для цілей бухгалтерського обліку

Джерело: власна розробка

країн світу, є такі види: акції, облигації, векселі, тому розглянемо їх більш детальніше.

Проведений огляд термінології в довідковій та навчальній літературі поняття «акція» показав, що найважливішими ознаками є такі: акція є одним із видів цінного паперу; не має установленого строку обігу; засвідчує пайову участь власника у ста-

тутному капіталі акціонерного товариства; засвідчує майнові та немайнові права як співвласника акціонерного товариства.

Проаналізувавши різноманітні авторів, можна стверджувати, що акція – це цінний папір без установленого строку обігу, який посвідчує внесення визначеного паю у статутний капітал акціонерного товариства (компанії), дає право на участь в управлінні ним і на одержання частини прибутку у формі дивідендів, а також на участь у розподілі майна при ліквідації товариства (компанії).

Класифікація акцій у законодавстві є неповною та не задовольняє потреби користувачів такої інформації. Проаналізувавши праці таких вчених, як Т.Б. Бердникова, М.П. Войнаренко, С.О. Довгий, В.А. Мельник, С.З. Мошенський, Н.А. Пономарьова, І.В. Орлов та ін., можна стверджувати, що акція має велику кількість різновидів (рис. 2).

Варто зауважити, що однією з найбільш важливих характеристик акцій є вартість. Оскільки акція являє собою грошовий документ, то, відповідно, її вартість повинна бути відображена в грошовому еквіваленті. Розрізняють такі види вартості акцій, як: номінальна, емісійна, ринкова та балансова вартість.

Облігації за своєю сутністю є цінним папером та інструментом позики, який передбачає, що емітент є боржником власника облигації; власник облигації є кредитором, або позикодавцем емітента. Умовами емісії облигацій чітко визначаються терміни та форми сплати номінальної вартості облигації та фіксованого відсоткового доходу. Також облигації можуть мати забезпечення.

Отже, економічна сутність облигацій реалізується у боргових відносинах, які виникають між емітентом облигацій (позичальником) щодо залучення фінансових ресурсів і між власником облигацій (кредитором) щодо розміщення тимчасово вільних фінансових ресурсів в облигації та отримання доходу у вигляді відсотків у визначений термін.

Варто зауважити, що класифікація облигацій, як і акцій, у законодавстві є неповною та не задовольняє потреби користувачів такої інформації. Дослідивши праці таких вчених, як М.П. Войнаренко, С.О. Довгий, В.А. Мельник, С.З. Мошенський, Н.А. Пономарьова, С.Я. Огородник, О.Р. Романенко та ін., можна стверджувати, що облигації також мають велику кількість різновидів (рис. 3).

Випуск облигацій є ефективним інструментом для залучення додаткових коштів. Наприклад, підприємство бажає розширити своє виробництво, для цього потрібно придбати конвеєр, що є важливим, але коштів для такої діяльності немає, і тому виникає потреба у випуску облигацій. І внаслідок цього випуск одержують необхідні тимчасово вільні кошти, що належать фізичним або юридичним особам, які виступають в ролі інвесторів.

Наступним поширеним на території України цінним папером є вексель. На основі проведеного дослідження термінології в довідковій та навчальній літературі можна сказати, що вексель – це письмове боргове зобов'язання встановленої форми, що дає його власнику (векселедержателю) право вимагати

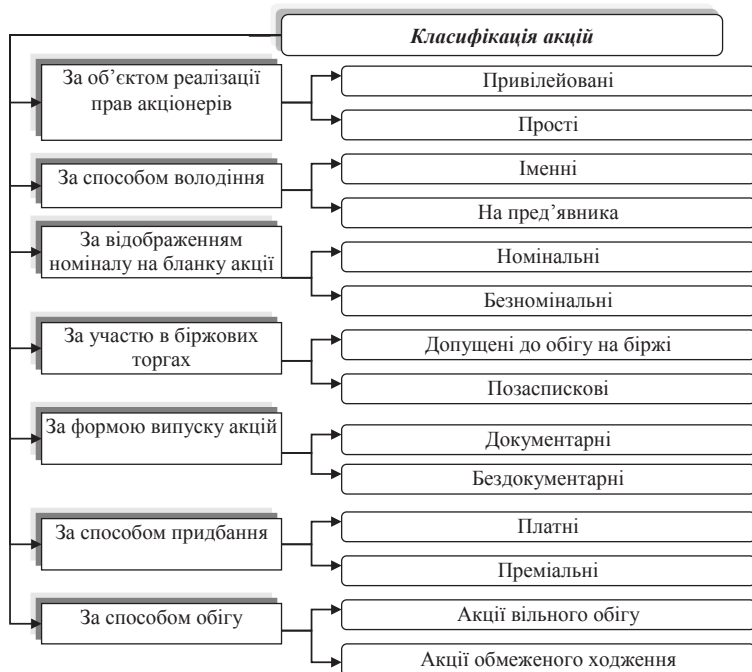

Рис. 2. Узагальнена класифікація акцій для цілей бухгалтерського обліку

Джерело: власна розробка

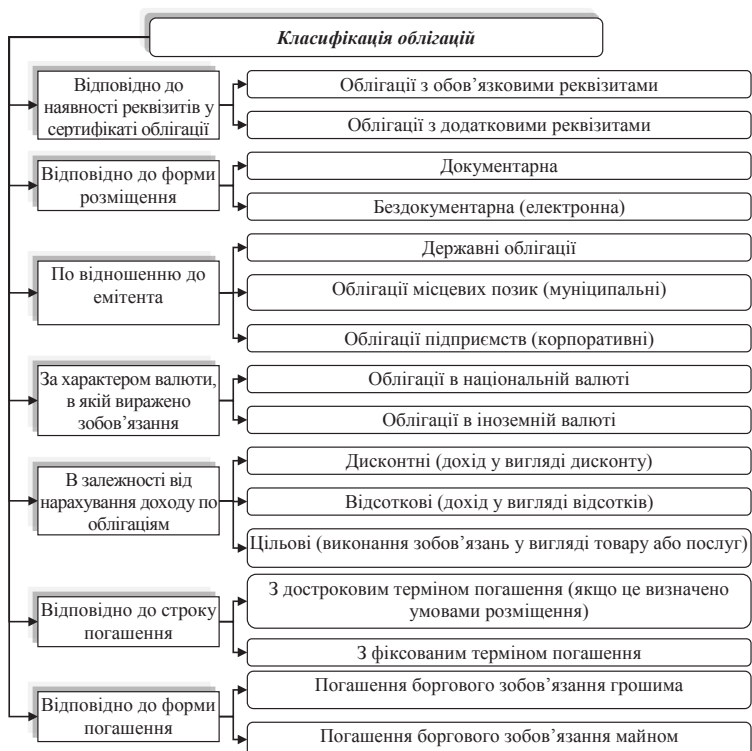

Рис. 3. Узагальнена класифікація облигацій для цілей бухгалтерського обліку

Джерело: власна розробка

від боржника (векселедавця) сплати зазначеної у векселі суми грошей у вказаний строк.

Вексель поділяється на два види, а саме на простий та переказний. Варто зазначити, що такого розподілу дотримуються майже всі автори, які розглядали сутність та класифікацію такого цінного паперу, як вексель, зокрема, О.В. Амеліна, І.В. Орлов, Т.Б. Бердникова, І.В. Гранцев, С.О. Довгий, А.В. Калина, В.А. Мельник. Проте, крім даної класифікації, також розрізняють інші види даного цінного паперу (рис. 4).

Проаналізувавши класифікацію векселів, можна сказати, що є два основних видів векселів: простий та переказний. Простий вексель, на думку О.В. Амеліної, – вексель, що містить просте і нічим необумовлене зобов'язання векселедавця (боржника) сплатити певну суму векселедержателю (кредитору) [1, с. 6]. Даний вексель також носить назву соло-вексель.

Переказним векселем (тратою), є вексель, що має простий і нічим не обумовлений наказ векселедавця (трасанта) третій особі (трасату-платнику) сплатити певну суму отримувачу або за його наказом.

Як бачимо з рис. 4, векселі, крім основних видів – простих і переказних, розподіляються на багато інших форм – в залежності від призначення, строку дії, ступеня фінансового забезпечення, ступеня надійності, форми оплати та інших характеристик.

Висновки. Таким чином, живляючи поняття «цінний папір», розуміють категорію, якій притаманні певні спільні риси, що об'єднують усі види цінних паперів. Безумовно, не можна не погодитись з тим, що при більш детальному визначенні цінного паперу необхідне виділення більш конкретних ознак певних видів цінних паперів, що дозволяє повніше їх охарактеризувати.

Проведений аналіз існуючого різноманіття класифікацій цінних паперів і висловлені зауваження і пропозиції розкривають багатогранність вказаної наукової категорії, що дає можливість повною мірою врахувати їх найважливіші характеристики при організації ефективної системи бухгалтерського обліку.

Література:

1. Юлдашев О.Х. Міжнародне приватне право: теоретичні та прикладні аспекти / О.Х. Юлдашев [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/712/1>.
2. Войнаренко М.П. Корпоративні цінні папери: обліково-фінансовий аспект: монографія / М.П. Войнаренко, С.З. Мошенський, Н.А. Пономарьова. – Житомир: ЖДТУ, 2006. – 260 с.
3. Щербина В.С. Господарське право: [підручник] / В.С. Щербина; 4-те вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 640 с.
4. Кодекс торговельного мореплавства України від 23.05.1995 р. № 176/95-ВР 84 / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/176/95-vp/ed20110406/page3>.
5. Цивільний кодекс України від 16.01.03 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № № 40–44. – С. 1216–1454.

Рис. 4. Узагальнена класифікація векселів для цілей бухгалтерського обліку

6. Закон України «Про зерно та ринок зерна в Україні» від 04.07.2002 р. № 37-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/37-15>.
7. Закон України «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 р. № 3480-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1078.20343.0>.
8. Амеліна О.В. Облік та контроль операцій з векселями в системі управління фінансовими ресурсами комерційних банків: автореф. дис. ... к. е. н.: спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз і аудит (за видами економічної діяльності)» / О.В. Амеліна. – Київ, 2008. – 19 с.

Михальчишина Л.Г. Ценные бумаги: виды и систематизация для учетных целей

Аннотация. В статье исследована классификация ценных бумаг, определяющая способ выражения прав и отражения операций с ценными бумагами в бухгалтерском учете, проанализированы существующие подходы разных авторов к классификации ценных бумаг.

Ключевые слова: ценные бумаги, вексель, акция, облигация, эмитент, бухгалтерский учет, документы.

Mykhalchyshyna L.G. Securities: types and for systematization accounting purposes

Summary. In the article the classification of securities which determines how the rights of expression and the method of mapping operations with securities in the accounting, analyzes existing approaches to the classification of securities of different authors.

Keywords: securities, exchange, stocks, bonds, the issuer, accounting documents.